

Danuta Ostaszewska
Uniwersytet Śląski
Katowice

OBSZARY BADAŃ NAUKOWYCH HISTORII JĘZYKA POLSKIEGO W INSTYTUCIE JĘZYKA POLSKIEGO UNIwersYTETU ŚLĄSKIEGO

Tendencje nowe

W ostatnich kilkunastu latach wykrystalizowały się pewne obszary badań językoznawczych prowadzonych w Instytucie Języka Polskiego Uniwersytetu Śląskiego, które bezsprzecznie pozwalają identyfikować ośrodek katowicki w świecie współczesnej lingwistyki. Ten obszar najnowszych tendencji badawczych wyznacza w głównej mierze problematyka gatunków mowy – w upowszechnieniu której nie małą rolę odegrał i odgrywa Zakład Historii Języka Polskiego.

Już w roku 1999 w Zakładzie zrodziła się idea naukowego zjazdu, która przeobraziła się w międzynarodową konferencję, zatytułowaną: *Gatunki mowy i ich ewolucja*. Inicjatywa zyskała duże zainteresowanie i przybrała później kształt cyklicznie organizowanych spotkań, którym towarzyszy seria tomów pokonferencyjnych (pod redakcją Danuty Ostaszewskiej). Opublikowano już trzy tomy (czwarty znajduje się w opracowaniu), których tematykę precyzują kolejne podtytuły: tom I: *Mowy piękno wielorakie (Gatunki... 2000)*; tom II: *Tekst a gatunek (Gatunki... 2004)*; tom III: *Gatunek a odmiany funkcjonalne (Gatunki... 2007)*; tom IV: *Gatunek a komunikacja społeczna* (w druku).

Wskazane tomy prezentują aspekty refleksji naukowej niezwykle istotne dla współczesnego językoznawstwa. W centrum uwagi – co wynika z nadrzędnie ustalonej dla cyklu problematyki – znalazła się różnorodność całego uniwersum tekstowego wyznaczonego formą wielorakich gatunków mowy. Tej koncepcji sprzyja niewątpliwie nadrzędna teza katowickich spotkań – usytuowanie dyskusji nad gatunkiem w obszarze wielu dyscyplin naukowych, jak choćby genologii lingwistycznej, stylistyki, lingwistyki tekstu, teorii dyskursu.

Gatunki mowy... odzwierciedlają różne aspekty oglądu tytułowego obiektu. Z jednej strony dotyczą one zagadnień ogólnych, zwłaszcza definicji i genologicznych kwalifikacji gatunku. Publikacje zgromadzone w tomach przedstawiają wówczas propozycje z zakresu teorii gatunku: akcentuje się m.in. konieczność dopre-

cyzowania relacji między kategoriami tekstu i gatunku, podkreślając ich wagę dla ustaleń genologicznych. W tym kontekście niezwykle ważne są nawiązania do teorii Michaiła Bachtina, ale też podejmowane są dyskusje z pewnymi aspektami propozycji tego uczonego. Nie pozostają one jednakże w sprzeczności z pełną akceptacją fundamentalnych tez tego badacza dla rozwoju współczesnej genologii.

W zamierzeniach sformułowania spójnej teorii gatunku podnosi się problem adekwatności kryterium typologicznego, a wśród zagadnień definicyjnych postuluje się potrzebę uściślenia charakterystyk tego obiektu na każdym poziomie, z czym koresponduje przede wszystkim fakt umiejscowienia gatunku w kręgu wyższych i niższych form genologicznych.

Z drugiej strony wskazane tomy prezentują bogate i niezwykle zróżnicowane doświadczenia badań nad tekstem: pozwoliły one m.in. prześledzić poziomy organizacji gatunków i ustalić relacje między nimi, zrekonstruować wzorce gatunkowe i pokazać sposoby ich funkcjonowania. Autorzy, odwołując się do wypracowanych metodologii, proponują analizy i interpretacje konkretnych aspektów, potwierdzające różnorodność strukturalną i funkcjonalną wielu współczesnych gatunków. W zdecydowanej większości reprezentują one grupę tekstów użytkowych (por. artykuły we wskazanych tomach, autorstwa Romualdy Piętkowej, Aldony Skudrzykowej, Katarzyny Wyrwas, Piotra Żmigrodzkiego, Krystyny Zabierowskiej, Ewy Sławkowej, Małgorzaty Kity, Katarzyny Sujkowskiej-Sobisz, Ewy Biłas-Pleszak, Joanny Jabczyk, Iwony Loewe, Jolanty Tambor, Olgi Wolińskiej). Interpretacje konkretnych gatunków odzwierciedla oczywiście większa liczba artykułów publikowanych poza wymienionymi tomami¹.

Otwarcie się na problematykę genologiczną stało się niezwykle ważnym zagadnieniem dla badań historycznojęzykowych. Obserwacja przeobrażeń różnorodnych gatunków mowy pozwoliła przenieść punkt ciężkości z opisu zmian systemu językowego na ewolucję form komunikacji językowej na przestrzeni dziejów. Wprawdzie historia języka jest nauką, która od zawsze zajmowała się rozwojem zjawisk językowych, widząc te fakty jako łańcuch zdarzeń, które ewoluują w ścisłym powiązaniu z rozwojem społeczeństwa posługującego się danym językiem – historyk języka zajmuje się więc nie tylko przebiegiem rozwoju samego systemu (to dziedzina zainteresowań historii wewnętrznej), ale pyta o przyczyny tego rozwoju (to dziedzina historii zewnętrznej, odzwierciedlająca powiązania rozwoju języka z szeroko rozumianym kontekstem pozajęzykowym).

Niemniej jednak skoncentrowanie badań na zagadnieniach przeobrażeń gatunków – a dodać trzeba, iż propozycja diachronicznego spojrzenia na problematykę gatunków mowy zainicjowana w formie cyklu konferencji (i publikacji pokonferencyjnych) stała się propozycją absolutnie nowatorską w polskim środowisku naukowym – daje możliwość wszechstronniejszego opisu uniwersum mowy i pozwala tym samym włączyć się w zakres badań współczesnej genologii, w znacznym stopniu wzbogacając tę naukę. Historycy języka bowiem, prezentując etapy przeobrażeń,

¹ Niniejszy przegląd – skrótowny zaledwie – uzupełnić można spisem dorobku naukowego pracowników Instytutu Języka Polskiego UŚ. Stan ten pokazuje bibliografia zamieszczona na stronie internetowej Instytutu: <http://uranos.cto.us.edu.pl/~ijp>

poszukują motywacji uzasadniających pierwotny schemat gatunku – ukształtowany w odległych epokach – w stosunku do późniejszych jego przemian. Niektóre publikacje odzwierciedlają rezultaty obserwacji stanu początkowego, niektóre przedstawiają tzw. życie konkretnych gatunków, a więc sposoby ich istnienia w określonych odcinkach czasu, inne jeszcze zestawiają etapy przeobrażeń początkowych i końcowych. Punkt widzenia akcentujący ewolucyjność w opisie form różnych dyskursów cenny jest i z tego względu, że przeobrażenia w czasie są w wielu wypadkach wyznacznikami końcowego – współczesnego – etapu rozwoju różnych gatunków. (por. publikacje w *Gatunkach...* Ewy Jędrzejko, M. Kity, D. Ostaszewskiej, Artura Rejtera, Mirosławy Siuciak, Joanny Przyklenk, Bożeny Żmigrodzkiej, Urszuli Żydek-Bednarczuk, Agaty Żuk).

Zaproponowana formuła katowickich spotkań konferencyjnych zobligowała wielu wybitnych uczonych w kraju do prezentacji wyników swoich obserwacji i analiz genologicznych, w tym również zachęciła do podjęcia badań diachronicznych. Zainteresowanie problematyką ewolucji gatunków zyskało szerszy wymiar wśród pracowników Zakładu Historii Języka Polskiego UŚ i przyniosło – poza szeregiem artykułów – również opracowania monograficzne. Oczywiście nie sposób przytoczyć wszystkich publikacji, stąd sygnalna tylko prezentacja, z wyliczeniem pozycji książkowych.

Większość artykułów podnosi problematykę gatunków przynależnych do poszczególnych dyskursów. Wśród obiektów badań znalazły się gatunki o ustabilizowanym już statusie – w analizach ustala się wzorce gatunkowe, obserwuje sposoby ich tekstowej realizacji na przestrzeni wieków, zwraca uwagę na przełamywanie standardów gatunkowych.

Tę dziedzinę reprezentują monografie pracowników Zakładu Historii Języka: A. Rejtera, *Kształtowanie się gatunku reportażu podróżniczego w perspektywie stylistycznej i pragmatycznej*, Katowice 2000, J. Przyklenk, *Staropolska kronika jako gatunek mowy*, Katowice 2009 oraz rozprawa doktorska Agaty Łomnickiej, *Rozmowa z nieobecny. Pragmatyczne wyznaczniki gatunku listu. Na materiale XVI- i XVII-wiecznym*, Katowice 2010. W niektórych publikacjach zawarto obserwacje nowszych bądź zupełnie nowych obiektów – mówi się m.in. o „narodzinach gatunku” – np. w odniesieniu do obszaru internetowego dyskursu autobiograficznego. Tę sferę genologii rozwinęła Dagmara Jezierska w rozprawie doktorskiej zatytułowanej: *Błogi wobec tradycji gatunków autobiograficznych* (Katowice 2010).

Kontynuacja badań

a) Stylistyka językoznawcza

Długą tradycję tych badań w językoznawczym ośrodku polonistycznym w Katowicach również dziś poświadczą wiele publikacji, zarówno w postaci monograficznych opracowań, jak też różnych okazjonalnych artykułów, publikowanych także w pracach zagranicznych – wymienić można choćby artykuły E. Jędrzejko, D. Ostaszewskiej,

J. Tambor, B. Witosz w tomach pokonferencyjnych wydanych w Sztokholmie (*Kvinnan i polska språket / Kobieta w języku polskim*, red. E. Teodorowicz-Hellman, Stockholm 2001; *Images of Man in Polish Language and Literature / Wizerunki mężczyzny w języku i literaturze polskiej*, red. E. Teodorowicz-Hellman, D. Tubielewicz-Mattsson, Stockholm 2003).

W badaniach stylistycznych, rozwijanych wielonurtowo w Instytucie Języka Polskiego UŚ, powstają prace odzwierciedlające szeroki aspekt zainteresowań tą dziedziną. Badacze podejmują zagadnienia języka artystycznego, analizując język i styl wybitnych twórców literatury polskiej: z jednej strony obserwuje się tendencje stylistyczne w tekstach współczesnych, z drugiej – co istotne dla niniejszej prezentacji – interpretacje dotyczą też poezji i prozy wieków dawnych. W sposób ciągły zagadnienia języka artystycznego interesują E. Sławkową, D. Ostaszewską, B. Witosz; przedstawia je także E. Jędrzejko, R. Piętkowa, J. Przyklenk, A. Rejter. Autorzy w wielu opracowaniach rozważają problematykę stylistyczną w szerokiej perspektywie metodologicznej, uwzględniając nieco wcześniej paradygmat strukturalistyczny, obecnie zaś m.in. pragmatyczny i kognitywistyczny utworów takich pisarzy, jak Wespazjan Kochowski, Stanisław Herakliusz Lubomirski, Adam Mickiewicz, Krzysztof Kamil Baczyński, Witold Gombrowicz, Gustaw Herling-Grudziński, Miron Białoszewski, Czesław Miłosz, Jan Twardowski, Anna Kamieńska, Wisława Szymborska, Gustaw Morcinek.

Zagadnienia składni w badaniach stylu podnosi publikacja D. Ostaszewskiej, *Przeobrażenia składni jako wyznacznik tendencji nowatorskich w prozie artystycznej drugiej połowy XX wieku*, Katowice 2005. Praca przedstawia określone stylotwórcze właściwości jednostek składniowych, znamienne dla konkretnej odmiany funkcjonalnej: przedmiotem analiz jest składnia prozy artystycznej, a ściślej – specyficzne aspekty jej przeobrażeń w ciągu ostatniego pięćdziesięciolecia XX w. Taką specyfikę odzwierciedlają we wspomnianym okresie przede wszystkim te teksty, których twórcy podjęli się trudu odnowy formy powieściowej, odwołując się do różnego rodzaju eksperymentów.

Artykuły naukowe prezentujące stylistyczne analizy skupiają przede wszystkim kolejne tomy serii „Języka Artystycznego”².

W Zakładzie bada się również twórczość górnośląskich dramatopisarzy ludowych tworzących w końcu XIX i na początku XX w. Problematykę tę przedstawia monografia M. Siuciak *Język śląskich utworów scenicznych z lat 1864–1922*, Katowice 1998 – usytuowanie badanych utworów scenicznych w szerokim kontekście ich funkcjonowania pozwoliło w tym wypadku zwrócić uwagę na sytuację polityczną, społeczną i kulturalną, ważną dla Górnego Śląska w okresie odrodzenia narodowego. Rozprawa wypełniła jedną z luk, które istniały i istnieją do dzisiaj w naszej wiedzy na temat literatury regionalnej, zwłaszcza jej historycznych faz rozwoju.

Obserwacja tekstów artystycznych skoncentrowana na opisie struktur narracyjnych przyczyniła się do powstania dwu, w pewien sposób uzupełniających się, monograficznych opracowań, które odzwierciedlają sposoby literackiego portretowania

² Serię zainicjował Aleksander Wilkoń – kolejne tomy współredagowały: B. Witosz, D. Ostaszewska, E. Sławkowa; od 2003 r. redakcję przejęła B. Witosz.

postaci. Jedną z nich D. Ostaszewskiej, *Postać w literaturze. Wizerunek staropolski. Obrazy – konwencje – stereotypy* (2001) prezentuje „portret” postaci kobiety i mężczyzny utrwalony w literaturze staropolskiej. Druga: B. Witosz, *Kobieta w literaturze. Tekstowe wizualizacje od fin de siècle’u do końca XX wieku* (2001), przedstawia wizerunek polskiej feminy, który wykreowała literatura współczesna. Książki podejmują problematykę reprezentacji (ikonizacji) w tekście literackim. Kreacja wizerunków postaci przedstawiona została w ścisłym powiązaniu z szeroko rozumianym kontekstem kulturowym, zakładającym również obecność norm poetyki i estetyki jako czynników najistotniejszych, bo kształtujących konwencje prezentowania postaci, odrębne dla każdego okresu rozwoju literatury.

Przedmiotem stylistycznych zainteresowań stały się także teoria i praktyka tłumaczeniowa. Zagadnienie to prezentuje książka Ewy Sławkowej i Jadwigi Warchol *Współczesne przekłady utworów Mickiewicza (studia kulturalno-literackie)* (Katowice 2000), w której autorki podejmują próbę przeszczepienia tekstologii kontrastywnej na grunt translatologii, analizując językowo-stylistyczne i genologiczno-kulturowe aspekty przekładów dzieł polskiego romantyka.

b) Wokół zagadnień systemu języka – badania historycznojęzykowe

Ten krąg badawczy dotyczy różnych obszarów zjawisk i różnych aspektów języka.

Aktualna pozostaje między innymi metoda naukowa Profesor Ireny Bajerowej wypracowana do badań nad ewolucją języka ogólnego. W cykl wyznaczony monografiami kolejnych stuleci (w 2000 r. pojawił się w Katowicach ostatni z tomów przedstawiających język XIX w.: I. Bajerowa, *Polski język ogólny XIX wieku. Stan i ewolucja*, t. 3: *Składnia. Synteza*) wpisuje się publikacja: *Polszczyzna XVII wieku. Stan i przeobrażenia* (Katowice 2002). Książka jest rezultatem badań zespołowych (Burzywoda, Ostaszewska, Rejter, Siuciak) prowadzonych w Zakładzie Historii Języka Polskiego pod kierunkiem D. Ostaszewskiej. Język ogólny XVII w., wzorem opracowań I. Bajerowej (co umożliwiło odniesienia) pokazany został jako twór przeobrażający się w czasie. W tym celu wyodrębnionych zostało pięć odcinków czasowych, których przebadanie pozwoliło pokazać fazy przeobrażeń i tym samym dynamikę tego stuletniego etapu rozwoju języka.

Z doświadczeniami zdobytymi w pracy nad polszczyzną XVII w. mają związek zainteresowania dotyczące zjawiska wyrażania liczby w historii polszczyzny i wykształcania się kategorii gramatycznej liczebnika, zawarte w rozprawie M. Siuciak, *Kształtowanie się kategorii gramatycznej liczebnika w języku polskim*, Katowice 2008. Książka stanowi monograficzne ujęcie, w którym zagadnienie ewolucji liczebnika poddane zostało wieloaspektowej analizie; jest to kompendium wiedzy na temat tej kategorii. Opracowywane w książce zagadnienie stanowi niezwykle istotne ogniwo w badaniach nad rozwojem systemu językowego – liczebnik bowiem, jako kategoria niejednoznaczna i nie do końca zdefiniowana, był dotychczas najczęściej pomijany w opracowaniach historycznojęzykowych.

Badania historycznojęzykowe dominują w Zakładzie Semantyki i Leksykologii Historycznej. Ten typ zainteresowań naukowych odzwierciedlają m.in. prace Krysztyny Kleszczowej, Magdaleny Pastuchowej i Aleksandry Janowskiej. Mają one

odniesienia głównie do dwu nurtów: słowotwórstwa historycznego oraz semantyki historycznej. Wymienić tu należy monografie słowotwórcze K. Kleszczowej: *Staropolskie kategorie słowotwórcze i ich perspektywiczna ewolucja. Rzeczowniki*, Katowice 1998, *Staropolskie derywaty przymiotnikowe i ich perspektywiczna ewolucja*, Katowice 2003, prace zbiorowe: K. Kleszczowa (red.), *Słowotwórstwo języka doby staropolskiej. Przegląd formacji rzeczownikowych*, Katowice 1996, a następnie: A. Janowska, *Funkcje przestrzenne przedrostków czasownikowych w polszczyźnie*, Katowice 1999, M. Pastuchowa, *Zmiany semantyczne i strukturalne czasowników odrzeczownikowych w polszczyźnie*, Katowice 2000, A. Janowska, M. Pastuchowa, *Słowotwórstwo czasowników staropolskich. Stan i tendencje rozwojowe*, Kraków 2005.

Z kolei z zakresu leksykologii i semantyki historycznej wyszły drukiem książki: K. Kleszczowej *Verba dicendi w historii języka polskiego. Zmiany znaczeń*, Katowice 1989, A. Janowskiej, *Polisemia staropolskich czasowników. Źródła, swoistość, konsekwencje*, Katowice 2007, M. Pastuchowej, *Ukryte dziedzictwo. Ślady dawnej leksyki w słownictwie współczesnej polszczyzny*, Katowice 2008, Agnieszki Jawór, *Homo scribens i homo legens w polskim słownictwie i frazeologii*. Katowice 2008.

Do kręgu badań nad językiem religijnym należy monografia Joanny Sobczykowej, *Myśl o języku w komentarzu biblijnym ks. Jakuba Wujka*. Katowice 2001.

Także do prac historycznych, choć o nachyleniu etnolingwistycznym, włączymy książki Aleksandry Niewiary (z Zakładu Językoznawstwa Pragmatycznego): *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku*, Katowice 2000, *Moskwicin – Moskal – Rosjanin w dokumentach prywatnych. Portret*, Łódź 2006 i *Kształty polskiej tożsamości. Potoczny dyskurs narodowy w perspektywie etnolingwistycznej (XVI–XX wiek)*, Katowice 2009.

Osobno trzeba wspomnieć o ważnej dla historii języka polskiego pracy pod redakcją I. Bajerowej *Język polski czasu drugiej wojny światowej (1939–1945)*, Warszawa 1996.

W roku 2009 wyszła pod redakcją K. Kleszczowej i Jolanty Gwioździk książka *Faktografia w badaniach historycznych*, będąca pokłosiem interdyscyplinarnej konferencji, która odbyła się cztery lata wcześniej.

Słownictwo historyczne pozostaje również w sferze zainteresowań A. Rejtera, który opisuje przekształcenia pewnych kategorii leksyki ekspresywnej: *Leksyka ekspresywna w historii języka polskiego. Kulturowo-komunikacyjne konteksty potoczności* (2006). Historyczna perspektywa badań pozwoliła autorowi zgromadzić nazwy osób istniejące w polszczyźnie od XV do XVIII w. oraz dokonać ich strukturalnej charakterystyki, ustalić kategorie semantyczne organizujące pola leksykalne, prześledzić znaczeniowy rozwój i przypisać nazwom wyekscerpowane z tekstów funkcje stylistyczne.

Badania onomastyczne natomiast reprezentują w Zakładzie Historii Języka Polskiego prace Elżbiety Rudnickiej-Firy. Autorkę interesuje głównie antropimia historyczna – obserwacje sposobów kształtowania się nazwisk od XVI do XVIII w. zawarte zostały w kilku artykułach i przede wszystkim w publikacji książkowej: *Antropimia Krakowa od XVI do XVIII wieku. Proces kształtowania się nazwiska*, Katowice 2004.

W podsumowaniu podkreślmy: historię języka uprawianą wspólnie w Instytucie Języka Polskiego UŚ znamionują równoległe zgłębiane obszary badań. Należy do nich:

– tradycją już usankcjonowana obserwacja ewolucji systemu językowego: badania dotyczą wówczas zarówno rozwoju języka w przedziale wiekowym (XVII w.), jak też przeobrażenia konkretnych kategorii gramatycznych czy leksykalnych;

– równoległy obszar stanowią analizy stylistyczne – wzbogacające zakres badawczy historii języka o prezentację idiosylu pisarzy, czy też charakterystyki pewnych odmian funkcjonalnych, jak opis przemian powojennej prozy i udział składni w owych przeobrażeniach. Wówczas bowiem poziom syntaktycznej organizacji tekstu stał się wyznacznikiem decydującym o nacechowaniu stylistycznym twórczości artystycznej – dotyczy to zwłaszcza tzw. eksperymentu językowego;

– najnowszy i najintensywniej rozwijany w Zakładzie Historii Języka Polskiego obszar stanowią badania wpisujące się w sferę genologii historycznej. Idea diachronicznych badań nad gatunkami to nurt kształtowania się naukowej refleksji nad ewolucją konkretnych form wypowiedzi. Jest to zatem istotna dla historii języka dziedzina naukowych dociekań – odzwierciedlając sposoby organizacji konkretnych dyskursów, kształtujących się na przestrzeni dziejów, badacze pokazują ewolucję różnych sfer komunikacji.

